

9. Люты, А. М. Рамесная і дробнатаварная вытворчасць у Беларусі ў другой палове XVIII – першай палове XIX ст. [Электронный ресурс] / А. М. Люты, А. Э. Лютая // Новая и новейшая история Европы и США: исследования, проблемы, поиски: сб. науч. ст. – Минск, 2007. – Режим доступа: <http://elib.bspu.by/handle/doc/10468>. – Дата доступа: 12.02.2018.

10. Абезгауз, З. Е. Развитие промышленности и формирование пролетариата Белоруссии во второй половине XIX века / З. Е. Абезгауз. – Минск: Наука и техника, 1971. – 179 с.

11. Болбас, М. Ф. Развитие промышленности в Белоруссии (1795–1861 гг.) / М. Ф. Болбас. – Минск: Наука и техника, 1966. – 268 с.

12. Болбас, М. Ф. Промышленность Белоруссии. 1860–1900 / М. Ф. Болбас. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – 312 с.

13. Лютая, А. Э. Роль и место ремесла в процессе генезиса капитализма в Беларуси во второй половине XVIII – первой половине XIX вв. – Минск, 2006. – 116 с.

14. Люты, А. М. Прамысловасць Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст.: у 5 ч. / А. М. Люты, А. Э. Лютая, Л. Э. Пракаповіч // Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму: вучэб.-метада. дапам. – Мінск, 2011. – Ч. 5. – 280 с.

15. Лютая, А. Э. Ремесло в Беларуси во второй половине XVIII – первой половине XIX вв. автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / А. Э. Лютая; БГПУ им. М. Танка. – Минск, 2003. – 27 с.

16. Люты, А. М. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў другой палове XVIII – першай палове XIX стагоддзя: манаграфія / А. М. Люты. – Мінск, 2004. – 322 с.

17. Пракапович, Л. Э. Становление и развитие фабрично-заводской промышленности в Беларуси в XIX в. / Л. Э. Пракапович. – Минск: БГПУ, 2010. – 156 с.

18. Семёнова, Л. Н. Ремесленный Минск на исходе XIX ст. / Л. Н. Семенова. – Минск: БНТУ, 2015. – 230 с.

(Дата падачы: 28.02.2018 г.)

А. А. Любая

ДУА «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы», Мінск

A. A. Lubaya

National Institute for Higher Education, Minsk

УДК 947.6

ТАТАРСКІ АДЗЕЛ У СТРУКТУРЫ КАНЦЫЛЯРЫІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОВСКАГА Ў XV–XVI СТСТ. (некалькі заўваг да пастаноўкі праблемы)

THE TATAR DEPARTMENT IN THE STRUCTURE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA CHANCELLERY IN THE XV–XVI CENTURY (some remarks on the problem)

У артыкуле аўтар абгрунтоўвае тэзіс аб неабходнасці вывучэння дзейнасці татарскіх пісараў і талмачоў як гісторыі самастойнай адміністрацыйнай адзінкі ў складзе Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага. Звяртаецца ўвага на той факт, што адны і тыя ж асобы з татарскага асяроддзя рэгулярна, працяглы час узгадваюцца ў якасці пісараў і талмачоў як у дакументах справаводства, так і ў крыніцах дыпламатычнага характару. Больш за тое, захаванасць архіва арыгінальных актаў з Канцылярыі

Вялікага Княства Літоўскага, а таксама характар іх адлюстравання ў кнігах Метрыкі не дазваляе ўявіць сапраўдны аб'ём працы, які выконвалі гэтыя службоўцы. Пры гэтым некаторыя факты дазваляюць меркаваць, што татарскія пісары і талмачы былі актыўна занятыя ў забеспячэнні працаздольнасці дыпламатычнай службы Вялікага Княства Літоўскага.

Ключавыя словы: Канцэлярыя Вялікага Княства Літоўскага; татарская супольнасць; дыпламатычная служба; татарскія пісары і талмачы.

In this article, the author proves the thesis about the need to study activity of Tatar scribes and interpreters as a history of an independent administrative unit within the Chancellery of the Grand Duchy of Lithuania. The author pays attention to the fact that the same person from the Tatar environment regularly for a long time are referred to as the scribes and interpreters, both in the official documents, and in the diplomatic sources. Moreover, a poor state of preservation the original acts from the Grand Duchy of Lithuania Chancellery, as well as the nature of their reflection in the books of Metrics does not provide evidence about a real amount of work performed by these officials. However, some facts suggest that the Tatar scribes and interpreters were actively engaged in ensuring the effective action of the Grand Duchy of Lithuania diplomatic service.

Key words: The Chancellery of the Grand Duchy of Lithuania; the Tatar community; diplomatic service; the Tatar scribes and interpreters.

З канца XIV ст. Залатая Арда, а пазней яе нашчадкі, Крымскае ханства, Вялікая Арда ды нагайскія татары, былі заўважнымі контрагентамі дыпламатычнай службы Вялікага Княства Літоўскага. Гэты кірунак знешняй палітыкі дастаткова рэгулярна становіўся прадметам вывучэння беларускіх і літоўскіх гісторыкаў ужо ў канцы мінулага стагоддзя. Вялікі ўклад у вырашэнне гэтай праблемы зрабіў літоўскі даследчык Эгідзюс Банёніс. У 1982 г. пры Інстытуце гісторыі АН ЛітССР ён абараніў кандыдацкую дысертацию на тэму «Посольская служба Великого княжества Литовского (середина XV в. – 1569 г.)». У 1998 г. гэтая праца разам з некаторымі больш познімі артыкуламі аўтара была апублікавана ў перакладзе на літоўскую мову асобнай кнігай [1]. Самастойны раздзел гэтай дысертцыі быў прысвечаны дыпламатычным сувязям Вялікага Княства Літоўскага з Крымскім ханствам. Пазней аўтар значна пашырыў яго і апублікаваў як артыкул «Паслы Вялікага Княства Літоўскага ў Крымскім ханстве ў першай палове XVI стагоддзя» [1, р. 361–381].

У незалежнай Беларусі пасля 1991 г. былі абаронены некалькі дысертаций, якія закраналі падобную праблематыку. У 1997 г. У. Канановічам у Інстытуце гісторыі АН Беларусі была абаронена дысертация «Дыпламатыя Вялікага княства Літоўскага ў 1480 – першай чвэрці XVI ст.: (Адносіны з Вялікім княствам Маскоўскім і Крымскім ханствам)», у якой таксама закраналіся некаторыя прыватныя праблемы арганізацыі пасольскай службы, а менавіта пасольскі ітынерарый [2]. Апошнія пытанне больш сістэмна разглядалася ў дысертцыі Л. Мікалаевай «Арганізацыя знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV – сярэдзіне XVI ст.», але аўтар не акрэслівае структуру дыпламатычнай службы Вялікага Княства Літоўскага гэтага перыяду і звяртае ўвагу на ролю мяс-

цовых татарару пры арганізацыі пасольствау у цюркскі свет і прыёме татарскіх паслоу [3].

Наогул, дзейнасць татарскіх пісарау і талмачоу не вельмі часта трапляла пад увагу даследчыкаў. Так, А. Груша ў сваім даследаванні, прысвечаным арганізацыі працы і асабістаму складу супрацоўнікаў Канцылярыі, толькі мімаходзь адзначае, што наўрад ці магчыма гаварыць аб татарскай канцылярыі, бо «пасланні ў гэтыя краіны (маюцца на ўвазе краіны цюркскага свету. – А.Л.) рыхтаваліся [...] «рускімі пісарамі на «рускай» мове» [4, с. 62]. Некаторых татарскіх пісарау, якія працавалі ў Канцылярыі напрыканцы XV і ў пачатку XVI ст., літаральна адным радком называе польскі даследчык К. Пяткевіч ў сваёй манаграфіі, прысвечанай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага за часы ўладарання вялікага князя літоўскага Аляксандра Ягелончыка [5, р. 29]. Лёс асобных татарскіх пісарау часам цікавіў даследчыкаў дыпламатычных адносін ва Усходняй Еўропе. Так, польскі гісторык Д. Каладзейчык у вялікім каментаваным зборніку дамоваў паміж Крымскім ханствам і Рэччу Паспалітай знайшоў месца для біяграмы князя Ібрагіма бен Цімера з роду Юшынскіх – аднаго з найбольш паспяховых татарскіх пісарау за ўсю гісторыю існавання гэтага інстытута [6, р. 564]. Саракагадовай дыпламатычнай дзейнасці на карысць Вялікага Княства Літоўскага гэтага татарскага пісара, а таксама незвычайным абставінам яго жыцця прысвечаны асобны артыкул аўтара гэтых радкоў [7]. Такім чынам, можна зрабіць выснову, што дзейнасць татарскіх пісарау і талмачоу як самастойнага дыпламатычнага інстытута з пэўным колам функцый і абавязкаў як самастойная навуковая праблема амаль не закраналася ў навукавай літаратуры. Вядома, што літоўскі гісторык Э. Банёніс працаваў у гэтым кірунку. Захаваўся чарнавы варыянт яго артыкула «Татары і пасольская служба Вялікага Княства Літоўскага XV–XVI ст.». Але завершыць гэтае даследаванне аўтар не паспеў, заўчасна пакінуўшы гэты свет: не быў сабраны цалкам матэрыял, тэкст не дапісаны і не мае спасылчанага апарату [1, р. 241–262].

Паспрабуем прывесці некалькі аргументаў на карысць тэзіса пра заўважную ролю інстытута татарскіх пісарау і талмачоу у арганізацыі знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ва ўсходнім напрамку і магчымасці вылучэння самастойнага татарскага аддзела Канцылярыі. Наша гіпотэза палягае ў тым, што інстытут татарскіх пісарау, а магчыма, і сам татарскі аддзел Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага ўзнік не пазней за сярэдзіну XV ст. Функцыі пісарау татарскіх і талмачоў, якія адпаведна мусілі рабіць пісьмовы пераклад і вусны сінхронны пераклад непасрэдна ў Канцылярыі і пры двары вялікага князя, перасякаліся з пасольскай службай. Такая шчыльная сувязь магла ўзнікнуць з-за спецыфікі працы выключна са знешнепалітычнымі дакументамі і адсутнасцю моўнай падрыхтоўкі ў саміх паслоў.

Некаторыя даследчыкі ў навуковых дыскусіях падчас канферэнцый выказвалі меркаванне, што пасада татарскага пісара насіла не функцыянальны, намінальны характар. Гэта значыць, большасць татарскіх пісараў

у Канцылярыі фактычна не працавала, а карысталася гэтай пасадай для павелічэння ўласнага сацыяльнага капіталу. У тым ліку яны абгрунтоўвалі сваю пазіцыю тым, што Канцылярыя, якая ў асноўным займалася забеспячэннем дзяржаўнага дакументазвароту, не мела патрэбы ў пастаянным штаце сінхронных і пісьмовых перакладчыкаў з цюркскіх моў і знаўцаў усходняй каліграфіі, а выкарыстоўвала іх у выпадку неабходнасці.

Перад тым як пагадзіцца або аспрэчыць гэтае меркаванне, неабходна зрабіць заўвагу адносна спецыфікі захаванасці крыніц, якія могуць праясніць сітуацыю з дзейнасцю татарскіх службоўцаў. Справа ў тым, што імёны татарскіх пісараў, у адрозненне ад пісараў рускага і лацінскага аддзелаў Канцылярыі, у кнігах Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага не пазначаліся пад дакументамі, што ствараліся з іх удзелам. Гэты факт, між тым, дазволіў А. Грушы зрабіць выснову, што пасады гэтыя былі неафіцыйныя, хаця некаторыя з татарскіх пісараў маглі браць удзел у складанні дакументаў [4, с. 62]. Такім чынам, асноўнай крыніцай інфармацыі аб дзейнасці татарскіх службоўцаў Канцылярыі становяцца бессістэмныя згадкі гэтых асоб у дакументах гаспадарчага або дыпламатычнага характару. Тым выпадковыя, калі пазначалася не толькі імя чалавека, але і яго пасада.

Нягледзячы на такую абмежаванасць поля дзейнасці, у прамежку паміж другой паловай XV ст. і 80-мі гг. XVI ст. (перыяд актыўнай і самастойнай дзейнасці пасольскай службы Вялікага Княства Літоўскага) нам на сёняшні дзень удалося зафіксаваць больш за тры дзясяткі асоб, якія былі звязаныя з працай Канцылярыі. Пераважная большасць іх працавала працяглы перыяд: некаторыя пяць, дзесяць, а ў выключных выпадках і больш за 20 гадоў. Сярод такіх надзейных супрацоўнікаў можна назваць, напрыклад, князя Хідзіра бен Цімера, які пачаў службу не пазней за 1466 год і працягваў гэтым займацца ў першай палове 80-х гг. XV ст., або Муртазу бен Богатура (у крыніцах Муртоза Богатырэвіч), які ўжо ў 1508 г. з'яўляўся талмачом [8, р. 113–116] і працягваў выконваць свае абавязкі ў 1530-х гг. [9, с. 96–97].

Хацелася б таксама адзначыць, што спецыфіка адлюстравання арыгінальнай дыпламатычнай перапіскі ў кнігах Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага можа таксама стварыць падманлівае ўражанне аб невысокай ступені занятасці татарскіх пісараў. Справа ў тым, што сістэматычна заносіліся ў кнігі толькі афіцыйныя лісты ад ханаў і зваротныя ад імя вялікага князя літоўскага. Пры гэтым узаемае кола адрасантаў было больш шырокім. Ускосныя сведчанні пра гэта можна знайсці ў тых жа метрыканскіх рэгестрах. Час ад часу пасля афіцыйных лістоў татарскіх ханаў можна сустрэць узгадкі пра лісты ад татарскіх прыдворных і членаў ханскай сям'і: калгі, царэвічаў, карачэй і г. д. Напрыклад, пасля аднаго з лістоў цара Шэйх-Ахмата, які датуюцца канцом XV ст., змешчана прыпіска: «А княз Ачъжикга ярълыкъ свои пишет по тому ж, какъ и царъ писал» [10, р. 88]. І гэта не адзінкавы выпадак. Раз-пораз можна сустрэць нават пераклады або пераказы асобных лістоў, але не цэлых пасольскіх комплексаў. Так, лісты, прывезеныя

крымскім ганцом Асанам да вялікага князя Жыгімонта ў Петрыкаў паміж снежнем 1524 і лютым 1525 г., былі больш дбайна занесены ў кнігі Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Такім чынам, захаваліся не толькі два ярлыкі хана Саадзет-Гірэя I да вялікага князя Жыгімонта і два яго ярлыкі да паноў радных Вялікага Княства Літоўскага [8, р. 429–430, 433–434], але і лісты ад стрыечнага брата хана Узбек-Гірэя (Азюбеков лист), прадстаўнікоў самага ўплывовага крымскага роду князёў Шырынаў – Даўлет Бахты (Довлет Бахтиев ярлык), мурзы Малік пашы (Мелик пашин ярлык), мурзы Бахціяра бен Даўлета, а таксама князя Абдурахмана (Адрагъмановъ ярлык) [8, р. 430–431]. Але нават пры такім падрабязным перапісванні не ўсе лісты былі занесены ў кнігі: пра змест двух лістоў – ад шырынскіх князёў Аўляра мурзы і Айдзешкы мурзы – зроблены запіс «писал в тое ж слово», «в тое ж слово писан» [8, р. 431]. Часам устанавіць факт існавання лістоў ад кроўных і набліжаных ханаў, якія патрабавалі перакладу, можна толькі па зваротнай сувязі. Напрыклад, у ліпені 1511 г. вялікі князь Жыгімонт адправіў ліст вышэйзгаданаму князю Абдурахману [8, р. 229]. Са зместу вынікае, што гэта адказ на ліст самага князя Абдурахмана, у прыватнасці, паведамляецца «што еси писал к нам, поведаяючи послугу и приязнь свою тую, которую ж царю в нашем деле чиниш...». Аднак зыходнага ліста ў кнігах Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага няма.

Верагоднась таго, што ў Метрыку Вялікага Княства Літоўскага трапіла далёка не ўсё дыпламатычнае ліставанне, якое вымагала працы татарскіх пісараў, пацвярджаецца і рэдкімі арыгінальнымі комплексамі падобных крыніц. Адзін з іх – комплекс лістоў ад крымскага хана Даўлет-Гірэя I і яго набліжаных асоб да польскага караля і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста, напісаных у Ферах-Кермане паміж 13 і 20 чэрвенем 1572 г. – захоўваецца ў Галоўным архіве старажытных актаў (AGAD) у Варшаве. Акрамя ліста ад Даўлет-Гірэя I, у якім хан нагадвае, што яго пасол пры ад'ездзе з Польшчы не атрымаў падарункаў, і патрабуе, каб кароль выказаў павагу да пасла ханскага візіра [11, т. 8, № 584], у гэтым комплексе ўтрымліваецца амаль тры дзясятка лістоў. Сярод іх лісты ад Ак-Мехмеда улана да караля з перакананнямі, што ён заўсёды рупіцца пра прыязныя стасункі з Польшай і просьбай даць хану ўсе запатрабаваныя дары [11, т. 13, № 589]; султана Сафы-Гірэя да караля з напамінам выплаціць дары за шэсць гадоў; каменданта крэпасці Мустафы-бея да сенатараў, каб схілялі караля да выплаты ўсялякіх падарункаў, якія патрабаваў хан [11, т. 14, № 590]; Дуй бея да караля з апавяданнем пра перамогу над Масквой і абвінавачванне ў няшчырасці да Порты і асманскага султана [11, т. 12, № 588]. Пераважная большасць лістоў да караля (лісты ад Атманая мурзы [11, т. 16, № 592], крымскіх татар Джан-Феміра агі [11, т. 18, № 594], Рызвана [11, т. 19, № 595], Муртазы [11, т. 20, № 596], Ібрагіма [11, т. 21, № 597], Касім бея [11, т. 24, № 600], Ган Абдулы Дзівана [11, т. 25, № 601], Юсуфа [11, т. 26, № 602], Сулейман-Шах бея [11, т. 28, № 604], Іскендэра мурзы [11, т. 29, № 605], Мурада Газі бея [11, т. 32, № 608]) і да

паноў радных (лісты ад Мустафы бея [11, т. 14, № 590], Ак-Мехмеда улана [11, т. 30, № 606], Мустафы агі [11, т. 31, № 607]) маюць ідэнтычны змест. Такое ўражанне, што сваю незадаволенасць затрымкай грошай у пісьмовым выглядзе пад капірку выказалі ўсе, хто ў той час знаходзіўся побач з ханам. Не засталіся ў баку нават жанчыны. У гэтым комплексе ёсць тры лісты ад жонак хана: старэйшай Айшы-султан, Перы-хан-біім і Хан-Гутай-біім. Верагодна, што падобныя лісты ў метрыканскіх рэгістрах перадаваліся стандартнай формулай «по тому ж писан», а ў большасці сваёй ігнараваліся. Але ж, так ці інакш, яны патрабавалі перакладу: усе лісты дадзенага комплексу напісаны на крымскім дыялекце турэцкай мовы.

Дакументальных сведчанняў адносна праблемы падпарадкавання татарскіх талмачоў і пісараў ні ў кнігах Метрыкі, ні ў іншых крыніцах намі не было выяўлена. У сваёй манаграфіі А. Груша выказаў меркаванне, што структурна татарскія пісары маглі ўваходзіць у склад рускага адзела Канцылярыі [4, с. 62]. Гэтая выснова была зроблена на падставе аналізу функцый Канцылярыі як дзяржаўнага інстытута па забеспячэнні дакументазвароту – цэнтральнага бюракратычнага органа Вялікага Княства Літоўскага. Аднак татарскія пісары, а таксама талмачы, якія ўваходзілі ў склад аддзела, выконвалі цалкам іншыя задачы: забяспечвалі ажыццяўленне знешняй палітыкі шляхам вуснага і пісьмовага перакладу з усходніх моў, удзельнічалі ў пасольскіх місіях да татар, а таксама суправаджалі пры неабходнасці татарскіх дыпламатаў па тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага. Сувязь татарскага аддзела Канцылярыі з рускім аддзелам, наколькі магчыма пра гэта меркаваць, заключалася ў тым, што менавіта рускія, а не лацінскія пісары ўносілі ў кнігі Метрыкі пераклады дыпламатычных лістоў (або іх кароткія пераказы). Бо падобныя пераклады рабіліся татарскімі пісарамі ў сувязі з іх моўнымі кампетэнцыямі менавіта на рускую мову. Нам невядомы факты, якія б сведчылі пра якое-небудзь іншае падпарадкаванне татарскага аддзела рускаму. Няма звестак пра тое, што хтосьці з рускага аддзела Канцылярыі вызначаў, хто менавіта з татарскіх пісараў будзе займацца перакладам лістоў, або хто з талмачоў мусіць суправаджаць тых ці іншых дыпламатаў.

Часта пытанні кадравага складу пісьмовых і сініхронных перакладчыкаў, як, дарэчы, і пасольскага корпусу, вырашаліся на самым высокім ўзроўні – у асабістым ліставанні паміж ханам і вялікім князем. Некаторыя дыпламаты Вялікага Княства Літоўскага карысталіся большым даверам у татарскіх ханаў. Напрыклад, у 1507 г. крымскі хан прасіў вялікага князя літоўскага хутка даць адказ на яго пасольства: «А до мене в борзде тым же Абрагимомъ а Батушомъ откажете» [12, р. 74]. Калі Батуш – гэта «слуга» Менглі-Гірэя і хан быў зацікаўлены, каб яго пасла не затрымалі на доўгі час, то Абрагім – гэта татарскі пісар Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага князь Ібрагім бен Цімер, які шматразова ездзіў з пасольствамі вялікага князя да татарскіх ханаў. Гэта значыць, што пры двары крымскага хана добра ведалі некаторыя

персаналіі са складу татарскіх талмачоў і пісараў Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага, што, у сваю чаргу, сведчыць аб дастаткова актыўнай дзейнасці гэтых службовых асоб.

Такім чынам, адны і тыя ж асобы з татарскага асяроддзя рэгулярна, працяглы час узгадваюцца ў якасці пісараў і талмачоў як у дакументах справаводства, так і ў крыніцах дыпламатычнага характару. Больш за тое, захаванасць архіва арыгінальных актаў з Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага, а таксама характар іх адлюстравання ў кнігах Метрыкі не дазваляе ўявіць сапраўдны аб'ём працы, які выконвалі гэтыя службоўцы. Пры гэтым некаторыя факты дазваляюць меркаваць, што татарскія пісары і талмачы былі актыўна занятыя ў забеспячэнні працаздольнасці дыпламатычнай службы Вялікага Княства Літоўскага.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Banionis, E.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV–XVI amžiais / E. Banionis. – Vilnius: Diemedžio, 1998. – 415 c.
2. *Канановіч, У. І.* Дыпламатыя Вялікага княства Літоўскага ў 1480 – першай чвэрці XVI ст.: (Адносіны з Вялікім княствам Маскоўскім і Крымскім ханствам): аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / У. І. Канановіч. – АН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 1995. – 14 с.
3. *Мікалаева, Л. В.* Арганізацыя знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV – сярэдзіне XVI ст.: дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02: Абаронена 04.12.03: Зацв. 03.03.04 / Л. В. Мікалаева. – Мінск, 2003. – 19 с.
4. *Груша, А. І.* Канцылярыя Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. / А. І. Груша. – Мінск: Беларуская навука, 2006. – 215 с.
5. *Pietkiewicz, K.* Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku / K. Pietkiewicz. – Poznań: UAM, 1995. – 256 p.
6. *Kolodziejczyk, D.* The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents / D. Kolodziejczyk. – Leiden: Brill, 2011. – 1135 p.
7. *Любая, А. А.* Князь Ибрагим бен Тимер из рода князей Юшинских / А. А. Любая // ALBA RUSCIA: белорусские земли на перекрестке культур и цивилизаций (X–XVI вв.). Серия «Исторические исследования». – Москва, 2015. – С. 153–184.
8. Lietuvos Metrika (1506–1539): užrašymų knyga 7 / parengė Inga Ilarienė, Laimontas Karalius, Darius Antanavičius (tekstai lotynų kalba). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidikla, 2011. – XXIX, 1010 p.
9. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536). Užrašymų knyga 17 / Lithuanian Metrica: Book No. 17. Book of Inscriptions 17 / Литовская Метрика. Книга 17. Книга записей 17 / Parengė L. Karalius, D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba). – Vilnius: LII leidykla, 2015. – XLVI, 706 p.
10. Lietuvos Metrika (1494–1506): užrašymų knyga 6 / parengė Algirdas Baliulis; Lietuvos istorijos institutas. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. – 515, [3] s.
11. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). – Archiwum Koronne Warszawskie. – Dział tatarskie. – K. 65.
12. Lietuvos Metrika (1499–1514): užrašymų knyga 8 / [parengė: Algirdas Baliulis, Romualdas Firkovičius, Darius Antanavičius]. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. – 708, [2] s.

(Дата падачы: 28.02.2018 г.)